

Spor o smysl českých dějin u T. G. Masaryka a Josefa Pekaře a jeho aktuálnost¹

Zdeněk NOVOTNÝ

The Dispute about the Sense of Czech History between T. G. Masaryk and Josef Pekař, and Its Topicality

Abstract: T. G. Masaryk, a philosopher, put accent on humanity as the main idea of sense of Czech history, while J. Pekař, a historian, stressed Czech patriotism in opposition to German expansionism as the above mentioned main idea.

Key Words: Masaryk, Pekař, Sense of Czech history, Humanism, Patriotism, Philosophy, Historicism

Úvod

Zabývat se otázkou, zda mají dějiny nějaký smysl, je z pohledu filosofie vždy problematické. Už jen nastolení takové tematiky implikuje předpoklad, že existuje něco jako duch dějin udávající charakter událostí, jejich směřování k nějakému cíli (jakému?) atd. Silně to připomíná filosofii G. W. F. Hegela a jeho dalších německých následovníků, kteří pak na základě svých spekulací vytvářeli konstrukce o dějinném poslání německého národa či nadčlověka, což bylo později ideologicky zneužito. Posloužilo to jako ideové východisko pozdějšího nacistického hnutí se všemi jeho tragickými důsledky nebo jako opozice proti němu a odvěta v podobě

neospravedlnitelných činů mnoha různých vlád, zejména v letech po druhé světové válce.

Přesto nebo právě proto je žádoucí se takovými úvahami zabývat, protože se budou zákonitě, ať chceme nebo ne, periodicky v určitých dobách vynořovat a někdy doslova hýbat celou společností, což ve vyjádřených situacích může mít opět nebezpečné důsledky.

Nejinak tomu bylo bezprostředně před vypuknutím první světové války, kdy už byly zřejmé tendence k závažným změnám podoby existující rakousko-uherské monarchie, jakož i snahy o sebeurčení jednotlivých národů, které tuto velkou říši tehdy obývaly. Protagonisty sporu o smysl českých dějin se stali dva univerzitní profesori – historik Josef Pekař, který ostře vystoupil proti filosofu a sociologu T. G. Masarykovi.

1 Charakteristika sporu – Pekař

Obecně, i když dosti zjednodušeně, je spor Masaryka s Pekařem vnímán tak, že Masaryk vidí smysl nejvýznamnějších etap českých dějin v úsilí o humanitu, Pekař zase ve vymezování se českého živlu vůči německu. Mimo jiné se to projevuje už v Pekařově slavnostní řeči, „jež má vzdáti poslední hold památce našeho zvěčnělého mocnáře, Jeho císařského a královského Veličenstva Františka Josefa I.“, kterou pronesl na smutečním shromáždění pražské univerzitní obce 4. prosince r. 1916. Uznal v ní například i oprávněnost nového spojení s bývalým protivníkem Pruskem, stojícím v čele sjednoceného německého království, zároveň si však podržel (i v rámci Rakousko-Uherska) svůj protiněmecký postoj: „Jeho Veličenstvo s laskavou péčí sledovalo rostoucí pokroky naše: první císařský ministr vyučování, hrabě Lev Thun, prolomil výhradně panství němčiny na střední škole a razil právu češtiny cestu i na Slovensku; první občanský Čech, jenž roku 1861 byl jmenován členem panské sněmovny, byl František Palacký, obnovitel naší minulosti. Brzo potom následovalo úplné počestění českých škol středních, rozdělení techniky, uzákonění bohaté samosprávy obecní a okresní (bohatší než v kterémkoli státu evropském), jež se stala v mnoha směrech vzpruhou národního rozvoje.“ (Pekař, 2012, s. 377–378) Je

pozoruhodné, a určitě to přispívá Pekařově vědecké autoritě, že ve stati o Janu Husovi – i jako přesvědčený katolík – naprosto poctivě uvádí veškerá fakta a informace na Husovu obhajobu.

Třebaže Pekařovo stanovisko zaznamenává jistý vývoj, přesto v něm přetrvává rys omezeného nacionalismu a konzervativismu, těžko sluchitelný s Masarykovou novou československou otevřenou demokracií. Může to vypadat (a třeba i skutečně je) jen jako povrchní pohled, když připomeneme, že své původní *Dějiny naší říše* po vzniku samostatné Československé republiky vydal jen mírně upravené pod titulem *Dějiny československé* a že jeho poslední publikace z poloviny třicátých let nese název *O nový dějepis v třetí říši*, stejně jako fakt, že ještě těsně před zánikem původního Československa udržoval styky a vedl korespondenci se svým „žákem a sudetoněmeckým, posléze nacistickým činitelem Josefem Pfitznerem“ (Kučera, 2012, s. 13), byť je to znalci Pekařova díla posuzováno jako snažení, „aby čeští intelektuálové byli zavčas seznámeni s tím, co se děje za jejich západní hranicí“ (Kučera, 2012, s. 13). I tak ale je to dosti výmluvné a pro Pekaře symptomatické.

Snad dosud nejvýznamnější česká filosofka Jiřina Popelová (někdejší rektorka univerzity Palackého) pohlíží na již zmíněný husitský aspekt sporu u následovně: „Hledíme-li na spor o husitství mezi Masarykem a Pekařem dnes, napadne nás, jak si v něm vlastně sociolog a historik, humanista všelidsky orientovaný a nacionalista vyměňují úlohy, zastávající naprosto opačná stanoviska, než by se dalo apriori očekávat. Sociolog nezastává stanovisko, že husitství je jedním z evropských náboženských hnutí obrodných, nýbrž zdůrazňuje v něm jedinečný, jinde se v té době a v té míře nevyskytující historický zjev – což by se jistě daleko spíše dalo čekat od historika, nacionalista Pekař nezdůrazňuje světodějný, ostatní Evropu předbíhající význam husitství, nýbrž tento husitský mythus hájí a podtrhuje v jiných případech zapřísahlý mythobijce a všelidsky orientovaný humanista - Masaryk.“ (Popelová, 1947)

Na rozdíl od Masaryka byl Pekař jistě větším, erudovanějším odborníkem v oboru historie a historiografie a naprosto zaslouženě dodnes požívá vysoké autority i u současných, peripetiemi našich dosavadních dějin poučených historiků. Všichni se však shodují v tom, že to byl myslitel konzervativní, který zcela programově odmítal jakékoli revoluce

jako nežádoucí činitel narušující zavedené pořádky. Jako vědec se plně soustřeďoval na kauzální výklad historických událostí, které vnímal jako dobově podmíněné, bez zobecňující, perspektivní vize. Ačkoli v kampani kolem pravosti Rukopisů (královédvorského a zelenohorského) podpořil vědecky poctivé a pravdivé stanovisko Masaryka, pak v otázce po smyslu českých dějin odmítal a jako nehistorické kritizoval Masarykovo pojetí, implicitně předpokládající nadčasovost některých hodnot, zejména v náboženském zaměření husitství. Stejně tak nesouhlasil s Masarykovým odbojem proti Rakousko-Uhersku a považoval ho za nebezpečně neprozíravý. Dokázal se ztotožnit pouze s požadavkem ústavních reforem v rámci monarchie. Vznik samostatného státu sice nakonec uvítal, avšak připojení Slovenska už odmítal.

Z hlediska historiků lze konstatovat, že se správně držel „při zemi“, z hlediska filosofie, alespoň podle mého názoru, mu chyběl rozlet, a to přes jeho snahy vzdělat se i v této oblasti. Omezil se však opět na tradiční a v českých končinách všeobecně uznávané a akceptované filosofie německé. Byli to zejména Dilthey, Husserl a Heidegger, což je příliš malý okruh úzce zaměřených filosofů, ze kterých číší duch specifický pro německé myšlení, zavádějící i vlastní novou terminologii. Proto není nijak překvapivé, že právě tato složitá a na pochopení náročná filosofie byla později vyložena zcela jednostranně, zjednodušeně až primitivně, a takto také ideologicky zneužita. To je samozřejmě jiná kapitola, hodně vzdálená Pekařovým intencím, přesto stojí za zmínku.

2 Masaryk

Pokud jde o Masaryka, byl to na rozdíl od Pekaře skutečně revolucionář. Ovšem revolucionář *sui generis*, revolucionář ducha, jehož cílem byla postupná kultivace, humanizace lidstva. Všeobecně známá je jeho „stálá revoluce hlav a srdcí“, tedy nikoli náhlá zlomová či skoková změna, ale proces, který může, musí trvat dlouhá desetiletí, ne-li staletí. V takové revoluci není nic destruktivního, destabilizujícího. Bez toho by nebyl možný vědecký pokrok – ten sice také může mít negativní důsledky (např. jaderný výzkum), ale přirozené touze po poznání nelze zabránit. A také všem nebezpečím, která vědecký pokrok může

přinášet, lze čelit opět pokrokem v oblasti ducha, vědění, etiky. Nikoli jeho brzděním či snad zastavením.

Je to zřejmé i z 2. vydání Masarykova spisu *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace* z r. 1899, který je pro spor mezi ním a Pekařem klíčový a v němž se v souvislosti s pokrokem zmiňuje též o liberalismu: „Liberalism je veliká smlouva doby udržet společnost jaks taks na porouchaných základech revolučních, tu i tam na její budově něco opravit, někdy snad dotknout se i toho onoho základního pilíře, ale pouze dotknout; jen žádnou důkladnou revisi a reformu ... Tento liberalism je v nesouhlase se základní ideou našeho obrození, totiž s ideou humanitní, pokud tato u nás se prýštila z našeho Bratrství. Naše Bratrství bylo právě jiné nežli ‚bratrství‘ francouzské revoluce. Naše Bratrství založeno bylo na citu a ideji náboženské, bratrství revoluční bylo negací náboženského citu ...“ (Masaryk, 1899, s. 9) Náboženskou reformaci chápe jako cestu, prostředek, přičemž „konečný cíl člověka a smysl života je etický“ (Masaryk, 1899, s. 12). Úvahy o ideálu humanitním se objevují i v dalším textu: „Naši křisitelé celý náš národní program zakládali na stěžejní ideji humanitní, podřizující politický program všekulturnímu úsilí obrodění.“ (Masaryk, 1899, s. 14) Humanitu T. G. Masaryk vidí dokonce jako filosofický základ pojetí smyslu českých dějin, jak se projevoval v reformaci a obrození: „Nejinak naši buditelé filosofický důvod pro právo národnosti hledali v humanitě – ... vždy voláš-li Slavjan: nechť se ti ozve člověk!“ (Masaryk, 1899, s. 15) T. G. Masaryk vyzvedává J. Kollára, který se nejvíce inspiroval německou, především Herderovou filosofií dějin (srov. s. 23, s. 27, s. 49). V této souvislosti Masaryka a jeho pojetí výslovně a ostře kritizuje J. Pekař, a to v kapitole o Masarykově ideji humanity: „Kdekoliv se dotkne kritika této konstrukce, většinou dogmaticky přednesené, uhodí na slabé stránky její. Překvapuje nejprve, že Masaryk neuznal za nutné vyložit čtenáři, co má rozumět humanitou Herderovou a co humanitou české reformace. Předpokládal asi, že vše to je známo a jasno českému vzdělanci.“ (Pekař, 2012) Podle Pekaře jde o dvě různé koncepce vyvíjející se v rozdílných historických kontextech.

V tom má sice Pekař pravdu, avšak je zcela přirozené, že filosof Masaryk uvažuje o humanitě obecně. Jeho stanovisko je jednoznačné,

jasné a konzistentní při všech příležitostech. Dokazuje to i v práci *Naše nynější krise* z r. 1895 v polemice s redaktorem A. Hajnem: „Relativnost humanity atd., – ne! Relativní humanita není žádná humanita.“ (Masaryk, 1895) Stejně je tomu také v Masarykově České otázce: „Dnes v kruzích politických a žurnalistických se zálibou se apeluje na národní tzv. zdravý instinkt, na elementární apod. síly národní... Mně česká otázka jest otázkou po osudech člověčenstva, je mně otázkou svědomí.“ (Masaryk, 1969) Masarykova kniha *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice* začíná slovy: „Moderní člověk má kouzelné heslo ‚humanita‘ – ‚člověctví‘ – ‚člověčenství‘, kterýmžto heslem vystihuje všechny své tužby asi tak, jako člověk středověký všechny své tužby vyjadřoval slovem křesťan. Tento ideál humanitní, člověctví, jest základem všech tužeb novodobých a zejména také národnostních...“ (Masaryk, 1968)

Pokud bychom pojem humanity měli pekařovsky štěpit, pak by také vůbec neměla smysl a oprávnění etika jako obecná teorie morálky, ale vždy pouze teoretické pohledy na konkrétní historicky a společensky podmíněné stavy morálky či jejich reflexe.

Vrátíme-li se k Masarykovi a dalšímu textu jeho spisu o Husovi, reformaci a obrození, uvidíme, že spor s Pekařem je v něm stále latentně přítomen, třebaže autor Pekaře nejmenuje: „Nacionalism ohrožuje nás více, než se domníváme. Díváme se na naše národní žití negativně – pokládáme za svůj historický cíl věčný antagonism proti Němcům a nedovedeme náležitě pochopit a cenit své poslání vlastní, pozitivní, nedovedeme pracovat bez ohledů na cizinu.“ (Masaryk, 1899) Jako zbraň proti „materialistickému nacionalismu“ a na druhé straně „slabému eklekticismu“ Masaryk navrhuje přesnou kritiku a osvojování si všeho, co neodporuje naší české ideji, tedy hlubší kritické vzdělání filosofické (s. 31). „Kdo se běře touto cestou, nepropadne také historismu, nekritickému historickému empirismu.“ (Masaryk, 1899, s. 32) Tyto myšlenky zdůrazňuje, rozvíjí a jinými slovy formuluje Masaryk i o něco dále, např. na s. 36, a v celém zbývajícím textu.

Svůj komentář uzavřeme citací, která shrnujícím způsobem a velmi výstižně vyjadřuje Masarykovo stanovisko: „... v Slávy Dceři je více než slovanský nacionalism. Kollár podal nám – ve spise o vzájemnosti

– úplnou filosofii dějin a podal tím filosofický podklad různým tužbám buditelským. Ve spise tom dává národnostní ideji filosofický základ humanitní.“ (Masaryk, 1899, s. 52)

3 Shrnující komentář

Masarykovy humanitní ideály a humanistické vize nejsou něčím samoučelným, nejsou jen nějakou svéráznou interpretací dějin, ale samy mají i humanistický cíl v postupné proměně lidské společnosti. Při vší úctě k Pekařovi, který byl i z vlastního (pekařovského) pohledu historicky omezeným myslitelem, pak z hlediska filosofického je nutno výše hodnotit Masaryka, protože ten rozhodně nebyl a dodnes není pouze významným filosofem své doby. Jeho humanistické myšlenky jsou aktuální i pro současnost a lze říci, že také pro každou budoucnost.

Pomineme-li ještě doznívající respekt Zdeňka Nejedlého k T. G. Masarykovi začátkem 50. let, byl to za starého režimu jako první Lubomír Nový, filosof, kdo se už začátkem 60. let odvážil postavit proti jednostranně zaujaté komunistické kampani, která Masaryka líčila jako nepřitele lidu a představitele reakční buržoazie. Po roce 1989 se dostalo ke slovu mnoho autorů, kteří se už dříve Masarykem nějak zabývali. Mezi nimi si právě Lubomír Nový vydobyl pozici zřejmě největšího znalce Masarykovy filosofie. Je mezi nimi i Jaroslav Opat, na kterého se L. Nový odvolává a který o Masarykovi říká: „Historii vnímal především nikoli jako nezaujatý pozorovatel, nýbrž z hlediska politické praxe, přítomnosti, ve prospěch ‚změny mravů‘.“ (Nový, 1994, s. 81–82) Vidí v tom mj. „Masarykův odstup od uzavřeného patriotismu.“ (Nový, 1994, s. 82) Negativní vztah Masaryka k historismu je pozitivním způsobem nahrazen jeho vlastní koncepcí, kterou L. Nový vidí v „dějinně filosofické tezi ‚demokracie (antropokracie) proti teokracii‘“ (Nový, 1994, s. 84) Masaryk mluví o novém náboženství – v dnešním smyslu bychom to asi mohli považovat za tendenci k ekumenismu – a vidí v něm opět „humanistický základ moderní demokracie“ (Nový, 1994, s. 86) Oproti Pekařovu pojetí lze u Masaryka vysledovat „důležitý aspekt aktivismu“ (Nový, 1994, s. 81–87), takže „jeho úvahy o ‚smyslu‘ českých dějin nejsou jen výzvou ke sledování ‚vnitřní logiky‘ těchto dějin,

ale též k jejich odpovědnému spoluvytváření“ (Nový, 1994). Lubomír Nový výstižně shrnuje celou problematiku slovy, s nimiž se můžeme plně ztotožnit: „V soudobém bádání o Masarykovi setkáváme se s velmi rozdílnými interpretacemi jeho filosofie... Nikdo se však nesnaží představit Masaryka jako systematického filosofa, vybaveného jemným pojmoslovím. Masaryk patří k tomu typu filosofů, který svou prakticky orientovanou, sokratovskou osobností usiluje o syntézu svých eticko-náboženských úvah s demokratickou politickou filosofií. Je pochopitelné, že se toto úsilí neobešlo – v průběhu tak dramatického století – bez vnitřních rozporů. ‚Nezdar‘ takové filosofie není ničím překvapujícím, historické dění je vždy silnější než ty nejlepší filosofické projekty.“ (Nový, 1994, s. 88)

Závěr

Bude to znít možná naprosto nevědecky, neodborně a diletantsky, ale proč bychom neměli nebo nemohli věřit, že v povědomí většiny příslušníků našeho národa (na rozdíl od např. Němců, Rusů, Poláků, Slováků či balkánských národů) přece jen existuje něco jako humanistické „podhoubí“, které brání tendencím ke krvavému násilí (pokud není nebo nebylo infikováno nějakou militantní ideologií, např. nacismem nebo bolševismem), někdy i za cenu bolestných ústupků a ztrát. Bylo tomu tak nejen v roce vzniku samostatného státu (1918), ale i v osudových letech 1938 a 1948 – a projevílo se to také v tzv. sametové revoluci r. 1989.

Prokázat živost a aktuálnost otázek spojených se smyslem českých dějin bylo cílem tohoto příspěvku. Zda se podařilo tento cíl splnit, to nechť posoudí jiní.

Poznámky:

- 1 Předkládaný příspěvek vznikl jako dílčí výstup z projektu *Dějepisné vzdělávání s akcentem na soudobé dějiny a jeho reflexe ze strany učitelů* realizovaného v rámci grantového schématu IGA 2016 na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Literatura:

- MASARYK, T. G. *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*. Praha: Melantrich, 1969.
- MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*. Praha: Melantrich, 1968.
- MASARYK, T. G. *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha: Čas, 1899.
- MASARYK, T. G. *Naše nynější krise: pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. Praha: Čas, 1895.
- PEKAŘ, J. *O smyslu českých dějin*. Praha: Rozmluvy, 1990.
- PEKAŘ, J. *O smysl českých dějin*. Praha: Dauphin, 2012.
- POPELOVÁ, J. *Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění*. Dělnické Praha: Dělnické nakladatelství v Praze, 1947.

Kontakt na autora příspěvku:

doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
e-mail: zdenek.novotny@upol.cz; zdenek.novotny@valachnet.cz